

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ОЧНІЙ СТАВЦІ

При проведенні різних слідчих дій у ході розслідування злочинів слідчий активно використовує тактичні прийоми(методи)* психологічного впливу. Це, зокрема, стосується очної ставки, де активний вплив на допитуваних може дати позитивні результати при вирішенні основних завдань цієї слідчої дії. Відповідно виникає проблема додержання принципів законності і допустимості при використанні кожної форми впливу, а також меж їх використання.

Новий тлумачний словник української мови визначає вплив як «дію, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета, тиск, діяння. Бути під впливом кого, чого – робити що-небудь, зважаючи на дії, думки певної особи або на певні обставини» [1, с.79].

Проблемі застосування психологічного впливу і межах його допустимості присвячені роботи багатьох вчених-криміналістів [2; 3; 4; 5; 6].

На думку М.І. Порубова, психологічний вплив на особу, що допитується, полягає в переконанні допитуваного в необхідності дати правдиві свідчення, відмовитися від раніше обраної неправильної лінії поведінки. Судово-психологічний вплив, як певна сукупність методів, застосовується з метою зміни психічного стану особистості, ходу зміни вольових відносин особистості до фактів, що потрапили в орбіту слідства [2, с.85].

Коновалова В.О. визначає психологічний вплив як «дуже складну структуру відносин, що припускає гнучкість і швидкість в діагностиці особистості, виборі прийомів впливу, їх оцінці, протистоянню зворотньому впливу, розумної переконаності в досягненні мети. У психологічному впливі нерозривно зв'язані емоційна і логічна сторони» [3, с.104].

На думку О.Я.Басєва, метою будь-якого впливу є зміна своєї поведінки і відношення до наявної інформації суб'єктом, що піддається впливу – від її приховування чи прескручування до об'єктивної і повної передачі [4, с.94].

Дулов А.В. вважає, що психологічний вплив присутній при будь-якому спілкуванні людини з людиною (вплив надають і об'єкти, що оточують людину). Цілі спілкування визначають сутність, спрямованість, засоби психологічного впливу, що надається [5, с.165].

Костицький М.В. під психологічними методами впливу на особистість розуміє способи впливу на психіку правопорушника з метою спонукання його до дачі свідчень з приводу обставин правопорушення [6, с.240].

Оскільки, як ми визначили, тактичні прийоми – це способи впливу на допитуваного, то виникає питання: чи допустимий такий вплив?

Стосовно можливості використання психологічного впливу під час проведення розслідування, існують дві зовсім протилежні точки зору. Одна група вчених [7, 8] вважає, що використання психологічного впливу суперечить нормам права і моралі. Інша ж група [2; 4; 7; 10] вважає застосування

---

* Деякі вчені, напр.: В.О.Коновалова, О.Б.Соловійов, М.В.Бахарєв ведуть мову про тактичні прийоми психологічного впливу, інші – А.В. Дулов, М.І. Порубов – про методи психологічного впливу.

психологічного впливу правомірним, а різниця в поглядах стосується лише меж його застосування.

Погоджуючись з думкою М.В. Костицького, ми підкреслюємо, що застосування правомірного психологічного впливу не тільки припустимо, але й необхідно. У протилежному випадку працівник правоохоронних органів виявиться «беззбройним» перед правопорушниками, а процес розкриття правопорушення – неповним; юрист перетвориться на стенографіста, який просто фіксує те, що йому повідомлять чи те, що він сам побачить, а інша сторона передчасно одержить можливість для протидії, маскуванню, фальсифікації [6, с.241]. На наш погляд, припустимим є використання психологічних особливостей допитуваного для надання йому допомоги, якщо в нього виникли труднощі з відтворенням забутих фактів, а також для подолання замовчування важливих обставин чи перекручування істини у справі.

Таким чином, психологічний вплив не тільки не суперечить характеру діяльності слідчого, але і є природним для нього.

Однак, психологічний вплив на допитуваного не може бути безмежним, бо в такому випадку він може переходити в різні форми психічного насильства. А.Р.Ратінов, розглядаючи співвідношення правомірного впливу і насильства, зазначає, що грань між ними визначається волею вибору тієї чи іншої позиції, тобто вільного прийняття рішення в умовах впливу і його відсутності в умовах насильства [9, с.262–264].

На думку В.О.Коновалової, будь-який вплив, що містить в собі елементи насильства, не може бути визнано правомірним і не може бути припустимим в процесі допиту як свідків, так і обвинувачених [3, с.143].

В загальній, але ж досить чіткій формі на це питання відповідає ст. 22 КПК України, що забороняє домагатися свідчень обвинуваченого і інших осіб, що беруть участь у справі шляхом насильства, погроз і інших незаконних заходів.

Що стосується насильства і погроз, то своє відношення до цих способів, відповідно фізичного і психічного впливу на допитуваного, законодавець висловив не тільки в процесуальному, але і в кримінально-правовому аспекті. Ст.373 КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушення до дачі свідчень, якщо це було зроблено з застосуванням насильства або знущання над особою допитуваного або із застосуванням погроз, а також інших протиправних дій з боку особи, що призводить до визнання або попереднє слідство. У практиці розслідування зустрічаються такі методи психічного впливу, що виходять за межі припустимого і порушують норми матеріального права, а саме: завідомо неправдиве показання свідка (ст.384 КК України), розголошення ганебних свідчень (ст.386 КК України). Також, на наш погляд, неприпустимими видами психічного впливу є наклеп і образа, хоча нині вони декриміналізовані. Безпосередньо в процесі очної ставки не завжди можна відрізнити наклеп одного з її учасників від завідомо неправдивих показань. Але, оскільки очна ставка проводиться при наявності результатів багатьох інших слідчих дій, слідчий в більшості випадків має можливість правильно оцінити ті чи інші впливи учасника очної ставки та при необхідності припинити їх.

Якщо в подальшому буде доведено, що під час проведення очної ставки застосовувалися недопустимі дії, то її результати повинні бути критично оцінені з точки зору їх доказової значимості.

Закон (ст.386 КК України) карає за спонукання свідка до відмови від дачі свідчень чи до дачі неправдивих свідчень шляхом погрози вбивством, насильством, пошкодженням майна, оприлюдненням ганебних відомостей. На очній ставці обвинувачений не стане погрожувати вбивством, але погрози іншого роду, особливо по відношенню до співучасника, іноді зустрічаються.

При проведенні очної ставки між обвинуваченим Д. і свідком Р., прослухавши викриваючі його свідчення, обвинувачений почав давати за відомо неправдивий показання щодо поведінки свідка під час і після учинення злочину, що характеризували останнього з негативного боку. Він розповів, як останній давав йому поради щодо способів приховування трупа*.

Погроза здійснити протиправну дію безумовно виходить за межі припустимого психологічного впливу і повинна бути припинена. Складніше стоїть питання з погрозою вчинити дії, що не переслідуються законом, але такі, що суттєво торкаються інтересів другого допитуваного. Наприклад, обвинувачуваний заявляє, що він розповів дружині свідка про його позашлюбний зв'язок з іншою жінкою. В цьому випадку майбутні дії (розголошення змісту розмови) не протиправні, не порушують норм матеріального права, але такий вплив на свідомість свідка може значно вплинути на його рішучість та волю. Гадаємо, що і в такому вигляді погрозу слід розглядати як неприпустимий вплив, але вже не з точки зору порушення вимог закону, а з позиції невідповідності її етичним нормам та моралі.

Таким чином, будь-яка погроза під час провадження очної ставки повинна розглядатися як неприпустимий психічний вплив і припинятися слідчим.

Поряд з процесуальними межами використання психологічного впливу на очній ставці, існують ще емоційні межі. Як відомо, використання психологічних засобів завжди пов'язано з великим емоційним впливом на учасників. Можуть виникнути конфліктні ситуації, що спричинять порушення процесуального порядку слідчої дії. При наданні слідчим психологічного впливу шляхом використання тактичних прийомів, він повинний враховувати психічний стан осіб, що піддаються впливу. Спілкування в діяльності по здійсненню правосуддя характеризується також тим, що в значній мірі воно пов'язане з виникненням стану підвищеної психічної напруженості (фрустрації) [5, с.97-98]. Це обумовлюється необхідністю під час спілкування вирішувати численні розумові завдання, враховувати психологічні особливості, що викликані скоєним злочином, переборювати негативні емоції, породжені зовнішніми умовами, предметом спілкування, поведінкою особи, з якою воно здійснюється. Встановлення психічних станів є обов'язковою попередньою умовою застосування методів психічного впливу на допитуваних. Слідчий повинний мати знання, що дозволять йому розпізнавати найбільш типові ознаки прояву тих чи інших психічних станів, прогнозувати їхнє виникнення чи зміни. Психічні стани істотно

---

* Архів Харківського обласного суду. Кримінальна справа № 2 – 28/ 2000.

впливають на можливості досягнення цілей спілкування. Стани, які призводять до підвищеного збудження (гнів, страх, злість, роздратування) чи до підвищеного гальмування (горе) в однаковій мірі позначаються на спілкуванні. На даному етапі слідчий повинен враховувати таку важливу характеристику особистості, як темперамент. В залежності від темпераменту учасників буде розвиватися їхнє психічне спілкування. Враховуючи це, слідчий може прогнозувати розвиток тих чи інших станів допитуваних при конфліктному спілкуванні під час очної ставки і регулювати їх з метою запобігання негативних наслідків. Наприклад, у холерика несподівана емоціональна реакція може перетворитися на спалах брутальності, люті і її слід вчасно припинити, зняти напругу. З іншого боку, якщо не доводити до крайнощів, то високу емоційність холерика і його нездатність контролювати свою мову, можна використати з метою обмовки. Щоб уникнути небажаного для слідчого розвитку подій, останній своєчасно повинен вживати заходів для поліпшення психологічної атмосфери очної ставки шляхом зміни теми, організації перерви і таке інше. Якщо ситуація не поліпшується, то має сенс відкласти її проведення на певний час.

Очна ставка є одним з найвагоміших засобів впливу на допитуваних. Іноді одне лише згадування слідчого про проведення цієї слідчої дії може підштовхнути несумлінного учасника дати правдиві свідчення. При вмілому проведенні ця слідча дія сприяє встановленню істини, викриттю особи, що дає неправдиві свідчення. Специфічним засобом впливу на очній ставці є учасник, що дає викривні свідчення (в конфліктній ситуації) чи той, що допомагає згадати забуті факти (в безконфліктній ситуації). Для того, щоб очна ставка була більш результативною, вплив сумлінного учасника повинний бути активним і, по можливості, не припинятися. Також не повинний припинятися вплив з боку слідчого. Ми цілком поділяємо думку А.В.Дулова, який виділив як такі, що сприяють результативності очної ставки, елементи: [5, с.331–333].

1. *Підготовленість впливу* на очній ставці попереднім впливом з боку слідчого під час допиту. Вплив на очній ставці завжди повинен бути продовженням, розвитком, доповненням впливу при допиті.

2. *Несподіваність провадження очної ставки.* Чим більш несподіваною виявиться очна ставка для особи, що дає неправдиві свідчення, тим більше вона на неї вплине.

3. *Сила морально – емоційного впливу* на обвинуваченого. Несподіваність введення учасника очної ставки, створення у особи, що дає неправдиві свідчення, станів, при яких інший учасник сприймається найбільш емоційно.

4. *Переконливість викладу фактів* на очній ставці і *поведінка особи*, що ці факти викладає. Чим більш рішуче тримається на очній ставці інший учасник, чим більш логічно обґрунтовані його доводи, тим вища сила впливу цієї очної ставки.

5. *Проявлення вольових якостей і психічної активності учасників.*

6. *Очікуваність даного виду інформації.* Повідомлення несподіваної інформації, перебування якої у слідчого застане обвинуваченого знеацька, вплив такої інформації значно вище.

7. *Сутність психічних відносин, що склалися раніше, поміж особами, що зведені на очну ставку.* Очна ставка є продовженням і розвитком відносин, що існували поміж учасниками раніше, і вони можуть зіграти вирішальну роль для результатів очної ставки.

8. *Активність психологічного впливу на особу, що дає неправдиві свідчення під час очної ставки з боку слідчого.* Під час очної ставки слідчий може продовжувати застосування найрізноманітніших методів психологічного впливу. Чим більш активний вплив слідчого, тим більш результативною може бути слідча дія.

Успіх очної ставки залежить від вміння слідчого передбачати поведінку учасників, можливий розвиток їхніх відносин і регулювати їх. Велику роль відіграє його здібність правильно орієнтуватися в ситуації, що склалася, і поліпшувати її шляхом використання різноманітних методів психологічного впливу, які, в свою чергу, трансформуються в тактичні прийоми.

Список літератури: 1. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т.1. К., 1998. 2. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. Минск, 1978. 3. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. Х., 1999. 4. Басв О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии. Основы предупреждения и разрешения. Воронеж, 1984. 5. Дулов А.В. Судебная психология. Минск, 1975. 6. Косицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. К., 1990. 7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1. М., 1968. 8. Пантелеев И.Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений // Труды ВЮЗИ. М., 1973. Вып.29. 9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 10. Шенитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Х., 1995.

Надійшла до редколегії 16.11.01

О.М. Храмов

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ «ТЕЛЕФОННОГО ТЕРОРИЗМУ»

Кримінальний Кодекс України містить в собі значну кількість статей, які передбачають в якості злочинів різноманітні агресивні вербальні дії. Це і різні погрози в насильницьких та корисливо-насильницьких злочинах, неправдиве повідомлення про скоєння злочину, знущання в вигляді систематичного приниження людської гідності та багато інших. Але існують деякі злочини, які отримали розповсюдження відносно недавно і їм не завжди дається належна оцінка з боку держави та правоохоронних органів, а також суспільства. Одним з таких злочинів є дії, які передбачені ст. 259 КК України – «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності». Причиною її введення було широке розповсюдження таких дій, яке почалося в 1992 році. Особливе розповсюдження вони отримали в великих містах нашої країни. Об'єктом